

KİTABİYAT

Osman G. ÖZGÜDENLİ

Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balḥ und die Landschaften am oberen Oxus, XIV c Hurāsān III, bearbeitet von Florian Schwarz, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen-Berlin 2002, 181s.*

Nümizmatik ilmi, bilhassa son yarım asır içerisinde gösterdiği hızlı gelişme ile tarihin faydalandığı en önemli bilim dallarından birisi olmuştur. Geniş yorumlara açık malzemeler içeren sikkeler, siyasî, idarî ve iktisadî tarih incelemelerinde, araştırmacıların istifadesine birinci elden, önemli ve güvenilir bilgiler sunabilmektedir. Eğer söz konusu dönem siyasî tarih kaynaklarının yetersiz kaldığı, ya da tamamen sustuğu bir 'karanlık dönem' ise, araştırmacıların nazarında nümizmatik verilerin önemi bir kat daha artmaktadır.

Bu yazıda muhtelif yönleriyle tanıtmaya çalışacağımız eser de, tarihi kaynakların hadiseleri aydınlatmada zaman zaman yetersiz kaldığı Ortaçağ Doğu İslâm dünyasının tarihinde önemli bir yere sahip olan Belh ile yukarı Ceyhun (*Amuderyâ*) bölgesinde yer alan darphanelerin bastığı sikkelerin yayınlandığı bir katalog (*sylloge*) çalışmasıdır. Söz konusu eser *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen* (Tübingen İslâmî Sikkeler Kataloğu) adı altında Tübingen Üniversitesi'nde bulunan İslâmî sikkelerin darphane esasına göre tasnif edilmiş bir katalogudur. Tübingen Üniversitesi, nümizmatığe ilgi duyan araştırmacıların adını son yıllarda çok sık duyduğu, Ortaçağ İslâm nümizmatığıyle ilgili ciddi çalışmaların yapıldığı önemli bir merkezdir. Burada söz konusu eserin tanıtımını yapmadan önce, Türk tarihi araştırmalarına önemli katkılar sağlayacağı muhakkak olan Tübingen Üniversitesi'nde başlatılan İslâmî nümizmatik çalışmaları ve bu konudaki neşriyat ile ilgili kısaca bilgi vermek istiyoruz.

* Bu eseri temin ederek istifademize sunan M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi Sayın Eski Naskali'ye teşekkürü borç biliyorum.

İlk defa 13 Eylül 1979 tarihinde Michael Bates tarafından Bern'de organize edilen Uluslararası Numizmatlar Kongresi'nde, doğu dünyası sikkeleriyle ilgili 35 defterden oluşan *Sylloge Nummorum Graecorum* gibi bir yayın çıkarma fikri konuşulmuştur. 1986 yılında Stephen Album çok sayıdaki İslâmî sikkeden oluşan değerli koleksiyonunu satışa çıkarttığı zaman Tübingen Üniversitesi bu koleksiyona talip oldu. Neticede bu değerli koleksiyon Volkswagen-Stiftung tarafından satın alınarak Tübingen Üniversitesi'ne bağışlandı (1988-1990). Volkswagen-Stiftung sadece koleksiyonu alarak Tübingen Üniversitesi'ne vermekle kalmadı, araştırma merkezinin beş yıllık çalışmalarını da finanse etmeyi garanti etti. Bundan sonra da Tübingen Üniversitesi'nde bulunan İslâmî sikkelerin yayınlanması uzun vadeli bir projeye dönüştü. Üniversitenin bünyesinde bulunan İslâmî sikkelerin, hanedan ya da devletlere göre değil, Gerge C. Miles tarafından 1938 yılında yayınlanan *Reyy* şehri nümizmatik tarihi örneğinde olduğu gibi darphanelere göre tasnif edilerek neşredilmesi planlandı.

Tübingen Üniversitesinde kurulan bu merkezin ilk neşriyatı olarak 1993 yılında, Filistin ve Ürdün bölgesindeki *Kudüs, Beyt Cebrîn, er-Remle, 'Askalân, Gazze, Kaysâriyye, Ludd, Yubnâ, Adri'ât, Bâniyâs, Baysân, Cereş, Saffûriyye, Taberiyye, 'Akkâ* ve *'Ammân* darphanelerine ait Emevîler'den Osmanlılar'a kadar ulaşan bir kronoloji içerisinde toplam 577 sikkenin yer aldığı katalog yayınlandı (*Sylloge Nummorum Arabicorum Tübingen, Palästina, IV a Bilâd aş-Şâm I*, bearbeitet von Lutz Ilisch, Tübingen 1993, 51s.). Bu çalışmayı iki yıl sonra Gazne ve Kâbil bölgesindeki *Bâmyân, Pençîr, Gazne, Fervân, Fîrûzkûh, Karistân* ve *Kâbil* darphanelerine ait içerisinde toplam 1167 sikkenin yer aldığı neşriyat takip etti (*Sylloge Nummorum Arabicorum Tübingen, Gazna/Kabul, XIV d Hurâsân IV*, bearbeitet von Florian Schwarz, Tübingen-Berlin 1995, 105s.). Serinin üçüncü ve dördüncü kitapları 1998 yılında yayınlandı. Bunlardan *Bilâdu's-Şâm*'ın bir kısmını teşkil eden Hamâ bölgesine ait olanında, *Hamâ* darphanesine ait toplam 708 sikke yayınlandı (*Sylloge Nummorum Arabicorum Tübingen, Palästina, IV c Bilâd aş-Şâm III*, bearbeitet von Lorenz Korn, Tübingen-Berlin 1998, 58s.). Orta Asya'nın kuzey ve doğu kısımlarını kapsayan çalışmada ise; *Âksû, Otrâr, Ahsiket, el-Ordû el-A'zam, İspicâb, Almâlig, Andicân, Uzkend, Uş, İl-Ordû, İlâk, İmîl, Balâsâgûn, Binâket, Binket, Pârâb, Pûlâd, Tâşkend, Tûnket, Çinket(?), Hoten, Hoçende, Kokand, Dehket, Sayrâm, Şâş/eş-Şâş, Tarâz, Fergâna, Ferket, Kubâ, Kuz Ordû, Kâsân, Kâşgar, Kûçâ, Kençdih, Kûçâ, Merginân, Ma'din eş-Şâş, Nasrâbâd, Nevket, Yârkand* ve *Yengi Hisâr* darphanelerine ait toplam 588 sikke yayınlandı (*Sylloge Nummorum*

Arabicorum Tübingen, Nord- und Ostenzentralasien, XV b Mittelasien II, bearbeitet von Tobias Mayer, Tübingen-Berlin 1998, 78s.). Yayınlardan anlaşıldığı üzere, merkez, koleksiyonunda yer alan İslâm dünyasına ait sikkeleri, şimdiye kadar *Bilâdu's-Şâm, Horâsân* ve *Orta Asya* olmak üzere üç ayrı coğrafi bölge üzerinden darphane esasına göre yayınlamıştır. Bu coğrafi bölgelere önumüzdeki yıllarda yenilerinin ekleneceği muhakkaktır.

Tübingen Üniversitesi tarafından yayınlanan bu ilk dört katalog, ortaçağ Türk devletlerinin tarihiyle ilgili önemli sikkeleri ihtiva etmektedir. Yayınlardan bilhassa *Horâsân*'ın *Gazne-Kâbil* kısmı ile ilgili olanının (*XIV d Hurâsân IV*) *Gazneliler* ve *Hârezmşâhlar*, *Orta Asya* ile ilgili olanının (*XV b Mittelasien II*) ise *Karahanlılar* tarihiyle ilgili önemli yenilikler getirdiğini belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra, sikkelerde geçen Türkçe isim, unvan ve ıstılahlar ile sikkelerin üzerindeki muhtelif şekil, tamga ve süslemeler de farklı sahalarda çalışan araştırmacılar için Türk tarihi araştırmalarını zenginleştirecek yeni malzemeler içermektedir.

Bu girişten sonra, şimdi yeniden eserimizin tahlil ve değerlendirmesine dönebiliriz. Eser, içindekiler (s. 4), Tübingen Üniversitesi İslâmî nümizmatik seksiyonu araştırmacılarından Dr. Lutz Ilisch'in önsözü (s. 5), kataloğu yayına hazırlayan Florian Schwarz'ın girişi (s. 6-10), sikkelerde geçen Arapça ayet ve ibarelerin kısaltma listesi (s. 11), bibliyografya ve kısaltmalar (s. 11-13)'dan sonra Belh ve yukarı Ceyhun bölgesinde bulunan darphanelerin paralarının kataloğuna geçmekte (s. 14-171) ve katalogta yayınlanan paraların envanter numaralarını -ve bu arada çok önemli olarak sikkelerin nereden geldiği, ne şekilde ve ne zaman envantere geçtiğini- içeren ayrıntılı bir liste (s. 172-181) ile son bulmaktadır.

Kataloğu yayına hazırlayan Florian Schwarz tarafından kaleme alınan girişte (s. 6-10), Belh ve yukarı Ceyhun bölgesinin coğrafi yapısı ve bu yapının para ilişkilerine tesiri üzerinde durulduktan sonra, sikke sistemleri, para standartları ve darphane faaliyetlerinin tekâmülü değerlendirilmektedir. Sikkelerde geçen Arapça ayet ve ibarelerin kısaltma listesi (s. 11), bibliyografya ve kısaltmalar listesi (s. 11-13) verilmekte, daha sonra da çalışmanın asıl kısmını teşkil eden sikke kataloğuna geçilmektedir (s. 14-171).

Katalogun çift haneli sol sayfalarında -ve çok nadir olarak bazı sağ sayfa altlarında- darphanelerde basılan paralar; iki sütun halinde, ait olduğu halife, hükümdar veya hâkimin adı altında listelenmiştir. Listenin üstünde evvelâ paranın ön ve arka yüz tipi verilmiş, daha sonra da yayın numarası ile kronolojik

sıraya göre paraların cinsi, aksisi ve ağırlığı, bu konudaki diğer neşriyat da gösterilerek kaydedilmiştir. Yine, bu sütunda, çok nadir de olsa, gerekli görülen bazı hususlar, önemine binaen dipnotlarda açıklanmıştır.

Çalışmanın tek haneli sağ sayfalarında ise; paraların, yayın numara sırasına göre levhalar (*tafel*) halinde, orijinal büyüklüğünde siyah-beyaz ön ve arka yüz fotoğrafları yayınlanmıştır. Fotoğraflar, bu sahadaki benzer nümizmatik yayınlara nazaran gayet kaliteli, açık ve okunaklıdır.

Katalogta muhtelif dönem ve devletlere ait Horâsân ve yukarı Ceyhun bölgesindeki 14 farklı darphanede basılmış toplam 1526 İslâmî sikke yeralmaktadır. Sikkeler kronolojik sırayla darphane esasına göre yayınlanmıştır. Katalogta sikkeleri yayınlanan darphaneler şunlardır: Enderâbe (*Andarâba*, s. 14-36), Bedeşân (*Badaşân*, s. 36-65), Belh (*Balh*, s. 65-123), Taş-kurgan (*Tâşqürgân*, s. 122-123), Tirmiz (*Tirmid*, s. 122-133), Hisâr-i Şâdmân/Şûmân (*Hisâr-i Şâdmân/Şûmân*, s. 132-137), el-Huttal (*Huttalân*) (*al-Huttal-Huttalân*, s. 136-139), Râst (*Râst*, s. 138-139), Sagâniyân (*Sagâniyân*, s. 140-143), Tâyişkân (*Tâyişkân*, s. 143-145), Kışm (*Kiřm*, s. 144-145), Vahş (*Wahř*, s. 144-145), Velvâlic/Kundûz (*Walwâlic/Qundûz*, s. 146-159) ve el-Yûn/Hûst (*al-Yûn/Hûst*, s. 158-161). Çalışmada daha sonra darp yeri okunamayan, ya da lokal olmayan paralara yer verilmiştir (s. 160-171). Katalogta paraları yayınlanan darphanelerden, bilhassa 612 sikke ile *Belh*, 233 sikke ile *Enderâbe*, 214 sikke ile *Bedeşân* ve 156 sikke ile de *Velvâlic* (*Kundûz*) darphanelerinin darp faaliyetleri dikkate değerdir.

Çalışma, katalogta yayınlanan sikkelerin envanter numaralarını ihtiva eden bir liste (s. 172-181) ile son bulmaktadır. Bu listeden, yayınlanan sikkelerin -bilindiği kadarıyla- nereden geldiğini, ne şekilde ve ne zaman envantere girdiğini öğrenmek mümkündür. Bu listenin incelenmesinden, sikkelerin 1847 yılından 1999 yılına kadar uzanan uzun bir süreçte, ancak bilhassa son 10-12 yıl içerisinde Tübingen Üniversitesi'ne geçtiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, sikkelerin önemli bir kısmının Stephen Album'un hediyesi olduğu dikkat çekmektedir. Yine, sikkelerin geliş mahali olarak da daha çok Afganistan ön plana çıkmaktadır. Yayınlanan sikkelerin Tübingen Üniversitesi'ne özellikle son yıllarda girdiği ve alım faaliyetlerinin çok canlı bir şekilde devam ettiği gözönünde bulundurulursa, bilhassa Dr. Lutz Ilisch'in yoğun gayretleriyle Tübingen'de şekillenen çalışmaların, bundan kısa bir süre sonra nasıl dünyanın en büyük İslâmî sikke araştırma merkezlerinden birisine -belki de en büyüğüne-

dönüşebileceği kendiliğinden anlaşılır. Biz burada, son derece önemli olduğuna inandığımız bazı Selçuklu sikkelerine dikkat çekmek istiyoruz.

- s. 92-93 nr. 746-751: Eserde Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey adına Belh'te 438/1046-439/1048 yıllarında basılmış 6 sikke yayınlanmıştır. Daha Selçuklu devletinin tesisinden önce "*Meliku'l-mulûk*" unvanıyla Merv merkez olmak üzere Horâsân'ın önemli bir kısmına hâkim olan Çağrı Bey'e ait paralar bilhassa son 30 yıl içerisinde ortaya çıkartılmıştı (bkz. *Belleten*, LXV/243, Ankara 2002, s. 548-549, 554). Şimdi bu neşriyata katalogta yayınlanan 6 yeni sikkelyi de eklemek gerekecektir. Daha önce yayınlanan sikkelerde olduğu gibi bu sikkelerde de, Tuğrul Bey'in adına yer verilmeksizin Çağrı Bey'in adı "*Çagri Beg*" veya "*Çagri Beg Dâvûd*" şeklinde zikredilmiş ve sikkelerin üzerine çok açık bir şekilde "ok ve yay" *tamgaları* işlenmiştir. Burada yayınlanan sikkeler ile sikkeler üzerindeki *tamgaların* Selçuklu tarihi açısından önemi büyüktür.

- s. 92-93 nr. 752-754: Çağrı Bey'in oğlu Alp-Arslan (paralardan 752 numaralı olanında sadece Muhammed)'in, babasının sağlığında Belh'te bastırıldığı üç para yayınlanmıştır. Paralardan birisi (nr. 753) 450/1058-59 yılına aittir. Diğer ikisinin ise tarihi okunamamaktadır. Alp-Arslan'ın meliklik döneminde Herât ve Merv'de bastırıldığı sikkeler D. Sourdel ve C. Alptekin gibi araştırmacılar tarafından daha önce yayınlanmıştı. Şimdi Belh'te bastırılan bu sikkeler ile, onun meliklik dönemindeki hâkimiyet alanı daha iyi görebilmekteyiz. Tuğrul Bey'in adına yer verilmeyen bu paralarda, gerek Çağrı Bey, gerekse Alp-Arslan için unvan kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Yine, usta hakkâkların elinden çıktığı anlaşılan 753 ve 754 numaralı paralara işlenen Selçuklu *tamgaları*, Çağrı Bey'in oğlu Kara Arslan Kavurd Bey'in Kirmân'da kullandığı *tamgaya* çok benzemektedir.

- s. 92-93 nr. 755-756: İsminden başka hakkında fazla bir şey bilmediğimiz Çağrı Bey'in oğlu İlyâs adına Belh'te 454/1062 yılında basılan iki sikke gayet dikkat çekicidir. Bu sikkelerde İlyâs'ın adı "*es-Sultânû'l-mu'azzam İlyâs*" şeklinde zikredilmiştir. Çağrı Bey'in vefatından sonra ve Tuğrul Bey hayatta iken basılan bu parada İlyâs'ın adının "*es-Sultânû'l-mu'azzam*" unvanıyla zikredilmiş olmasının neyi ifade ettiğini yorumlamak oldukça güçtür. Yazılar oldukça silik olmasından dolayı, unvanın ve halifenin her iki yüzdeki adının okunuşu kanaatimize göre şüphelidir. Başta darp mahali (*b-b-Belh?*) ve halifenin adı (*el-Kâdir-billâh?*) olmak üzere, içerisinde pek çok sorun bulunan bu sikkenin izahı şimdiki bilgilerimizin ışığında oldukça güç gözükmektedir. Bütün

bunlara rağmen, sikkenin okunuşu tamamen doğru kabul edersek, biz Çağrı Bey'in oğlu İlyâs'ın, daha Tuğrul Bey hayatta iken 454/1062 yılında kendisini paralarda *sultân* olarak zikrettiğini görürüz. Siyasî olarak müstakil hâkimiyet ya da isyan anlamına gelen bu durum hiç bir tarihî kaynaktan zikredilmeyen bir hadisedir. Pek çok soruyu da beraberinde getiren bu sikkelerin izahı, kuruluş devri Selçuklularının mahdud kaynakları ile değil, ancak bundan sonra bulunacak yeni sikkeler ile yapılabilir. İlyâs'ın 465/1072-73 yılında kardeşi Sultan Alp-Arslan adına bastırıldığı iki sikkeye bakılırsa (nr. 757-758), o, sonraki yıllarda Alp-Arslan'ın yüksek hâkimiyetini tanıyarak Belh'te idarecilik yapmaya devam etmiştir. Her halükarda bu sikkelerin Selçuklu tarihi araştırmaları için önemi büyüktür.

- s. 92-95 nr. 752-767: Katalogta yayınlanan Belh darphanesine ait bir seri Selçuklu sikkesinden Belh şehrinin; 450/1058-59 yılında Melik Alp-Arslan, ardından 454/1062-465/1072-73 yılları arasında Çağrı Bey'in oğlu ve Alp-Arslan'ın kardeşi İlyâs, 465-476/1058-1084 yılları arasında Alp-Arslan'ın oğlu Şihâbu'd-devle Tekiş-Arslan (veya *Tekiş Beg*), 483/1090-1091 yılında Alp-Arslan'ın diğer oğlu Mahmûd, 487/1094 yılında Alp-Arslan'ın diğer bir oğlu el-Meliku'l-muzaffer Arslan-Argun (sikkelerde *Arslan-Argu*), 491/1097 yılından sonra da Melikşâh'ın oğlu Sencer'in hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Sikkeler, Selçuklu hükümdarlarının bu önemli hudut mıntikasını hanedan üyeleri vasıtasıyla yönetme siyasetlerinin yanısıra, Selçuklu hanedan üyelerinin devletinin bu önemli uç mıntikasında yarı müstakil bir şekilde idarecilik yaptıklarını da göstermektedir.

- s. 100-101 nr. 808-810: Burada 574/1178-79 yılında Belh'te basılan ve üzerinde Ruknu'd-dîn Ebû'l-Hâris Husrevşâh, Mu'iz [u'd-dunyâ?] ve'd-dîn Sencer ve Halife el-Mustadî-billâh'ın adlarının yer aldığı üç sikke yayınlanmıştır. Bu sikke Sayın F. Schwarz tarafından, Belh hâkimi Emîr Ruknu'd-dîn Ebû'l-Hâris Husrevşâh'ın, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in vefatından sonra, Sencer adına bastırıldığı sikkeler (*postum*) olarak değerlendirilmiştir. Sikkenin genel yapısı ve fotoğrafı çok kötü olduğu için bu konuda bir şey söylemek oldukça güçtür. Kanaatimize göre, sikkede geçen "Sencer" isminin, katalogta sikkesi yayınlanan (bkz. s. 98-99 nr. 801) Karahanlı Sencer Kadir Tağaç Han (?), Horâsân hâkimi Togaşşâh'ın oğlu Sencerşâh (1185-1187), ya da Sencer adını taşıyan bilinmeyen bir yerel hâkim ile alakalı olması da ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte, Sultan Sencer'in adının daha hayatta iken efsaneleştiği ve "Sencer" kelimesinin sonraki bazı hükümdarlar tarafından unvan

olarak kullanılacak kadar önem kazandığı bilinen bir husustur. Yine, vefatından sonraki kaos döneminde Sultan Sencer'in adına bazı sikkelerin basıldığı (*postum*) da bilinmektedir. Burada, vefat etmiş bir hükümdarın adının yaklaşık yirmi yıldan fazla bir süre sonra bir emîr tarafından yüksek hâkim olarak zikredilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Eğer biz sikkenin okunuşunu tamamen doğru kabul edersek, burada yayınlanan sikkelerden hareketle, Sultan Sencer'in vefatı ile Büyük Selçuklu devletinin yıkılışından sonra Horâsân'da ortaya çıkan kaosun, yaklaşık yirmi yıl kadar sonra dahi sikkelerde vefat eden Selçuklu Sultanı'nın adının zikredilmesine sebep olabilecek kadar önemli ve sürekli olduğu, onun adının muhtemelen bir meşruiyet kaynağı olarak kullanıldığı ve Sultan Sencer'in hatırası ve Selçuklu hâkimiyetinin müspet izlerinin halk ve yerel idareciler nazarında hâlâ canlı bir şekilde yaşadığı sonucuna varabiliriz.

Yeni paralar ve bunların etrafında oluşan yeni bilgi ve sorunların yanısıra, başta Belh olmak üzere, araştırmada yayınlanan darphanelerin para standartlarının Horasan'ın diğer darphanelerinden önemli ölçüde ayrıldığı görülmektedir. Farklılık paraların süsleme ve tiplerinde de kendisini göstermektedir. Bu ilgi çekici durum bilhassa Nişâbûr ve Merv gibi darphaneler ile, Herât darphanesine ait sikkelerin yayınlanmasından sonra daha da belirginleşecek gibidir.

Biz burada, büyük bir emek mahsulü olduğu muhakkak olan bu çalışmada gözümüze çarpan bazı münakaşalı noktalara da dikkat çekmek istiyoruz:

- s. 58-59 nr. 392: Sultan Sencer adına Bedeşşân'da bastırılan ve tarihi okunamayan sikkede sultanın adının "*Ebû'l-Hariş bin Sencer*" şeklinde zikredildiği kaydedilmektedir. Sikkenin fotoğrafının çok kötü olmasına rağmen, "*bin*" kelimesinin metne dahil edilmesi, eğer bir dizgi hatası değil ise, hakkâk ya da araştırmacı tarafından yapılan bir hatadır. Doğrusu "*Ebû'l-Hariş Sencer*" olmalıdır.

- s. 80-81 nr. 602-613, 615-617, 122-123, s. 122-123 nr. 1063: 339/950-349/961 yılları arasında Belh, 346/957-58 yılında da Tirmiz hâkimi olarak görülen ve sikkelerde *q-t-k-i-n* şeklinde zikredilen emîrin adının Türkçe'de hiçbir mânâ ifade etmeyen *Qategin* [Qa?] ile karşılanması pek mümkün gözükmemektedir. Biz *q-t* harflerinin Türk tarihi, kültürü ve onomastiğinde hususî bir yeri olan kut (*qut*) kelimesi (bkz. *TED*, I, 1970, s. 1-38) ile ilgili olduğunu düşünerek, emîrin adının *Qut-tegin* (Kut-tegin) şeklinde okunmasını teklif ediyoruz.

- s. 95-97 nr. 770-776, s. 150-151 nr. 1291-1295: 493-512/1099-1118 yılları arasında Melik Sencer adına bastırılan sikkelerde Sencer'in adından önce "el-Meliku'l-muşerref" olarak okunan ibare kanaatimize göre "el-Meliku'l-maşrik" (doğunun meliki) şeklinde okunmalıdır. İbare daha önce de bazı başka araştırmacılar tarafından "el-Meliku'l-muşerref" şeklinde okunmuştur (bkz. Gilles Hennequin, *Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1985, s. 103 nr. 119. Rahmetli hocamız Coşkun Alptekin ise aynı ibareyi her iki şekilde de okumuştur. Bkz. "Selçuklu Paraları", *SAD*, III, Ankara 1971, s. 525 nr. 161-162, 527 nr. 166, 528 nr. 167-168, 529 nr. 169, 530 nr. 171-172). "el-Meliku'l-maşrik" şekli, coğrafya olarak Selçuklu devletinin doğusunda yeralan Horâsân'da idarecilik yapan Melik Sencer ile ilgili tarihî bilgilere de tamamen uygundur. Yine, unvanın (*el-Meliku'l-maşrik*) Selçuklular'dan önce Karahanlı hükümdarları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir (bkz. *Sylloge Numorum Arabicorum Tübingen, Nord- und Ostzentralasien, XV b Mittelasien II*, s. 56 nr. 456, 60 nr. 503, 64 nr. 523-527, 72 nr. 608).

Ancak, burada belirtmek gerekir ki, bu az sayıdaki münakaşalı nokta, nümizmatik ilmi usullerine sadık kalınarak büyük bir emek mahsulü olarak hazırlanan bu önemli çalışmanın bilimsel değerini hiçbir şekilde zedeleyecek ölçüde değildir.

Neticede, söz konusu yayın, tarihî kaynakların sessiz kaldığı son derece bâkir ve çetrefilli bir sahada uzun vadeli bir çalışmanın önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Çalışmanın bilhassa Sâmânî, Gazneli, Selçuklu, Karahanlı, Hârezmşâh ve Timurular tarihiyle ilgili yapılacak araştırmalar için ciddi ölçüde yeni malzeme getirdiği görülmektedir. Katalogta yayınlanan sikkelerin önemli bir kısmı son 10-12 yıl içerisinde merkezin envanterine girmiştir. Bazıları şimdiye kadar varlığı meçhul olan pek çok tarihî meseleye ışık tutacak mâhiyettedir. Katalogta yayınlanan sikkeler üzerindeki en küçük bir ayrıntı dahi, tarihî kaynakların sessiz kaldığı bir dönemin aydınlatılmasında mühim rol oynayabilecek niteliktedir. Bu paraların kataloga geçirilmesinin uzun ve özverili bir çalışmayı gerektirdiğine şüphe yoktur.

Tübingen Üniversitesi tarafından yayınına başlanılan bu serinin, aynı zamanda şimdiye kadar layıkıyla incelenememiş olan doğu İslâm dünyasındaki darp faaliyetleri ile ilgili önemli bir boşluğu da dolduracağı kanaatinde olduğumuzu bildirmeliyiz. Tübingen Üniversitesi'nin bu çalışması, aynı zamanda sadece muayyen bir coğrafyanın sikke katalogu olması hasebiyle değil, bundan

daha mühim olarak, Horâsân ve Ceyhun havzasındaki önemli yerleşim merkezlerinde bulunan darphanelerin, farklı devletler zamanında geçirdiği siyasî, idarî, iktisadî ve kültürel tekâmülü, somut ve bugüne kadar ihmal edilen nümizmatik kaynakların ışığında biz tarihçilerin gözleri önüne sermesi açısından da büyük ehemmiyet taşımaktadır. Çalışmada pek çok yeni paranın yayınlanması ile, Doğu Horâsân ve Kuzey Afganistan bölgesinin bilhassa III-VII./IX-XIII. yüzyıl tarihine dair bilgilerimiz zenginleşmiştir. Yine, bu eserin İran ve Afganistan tarihi araştırmacıları olduğu kadar, söz konusu dönemde bu bölgenin siyasî hâkimiyetini ellerinde tutmaları hasebiyle Türk tarihi ve bu arada Ortaçağ Türk tarihi araştırmacıları için de yeni ve önemli malzemeler getirdiğine şüphe yoktur. Eser bu yönüyle Ortaçağ'da Doğu İslâm dünyasının siyasî, iktisadî ve idarî tarihiyle uğraşan geniş bir araştırmacı kitlesi için son derece kıymetli, zengin ve yeni malzeme içeren bir müracaat kitabı niteliğindedir. Başta Sayın Lutz Ilisch olmak üzere, Tübingen *sylloge* serisinin yayınlanmasına emeği geçen bütün araştırmacıları ve bu serinin Horâsân kısmını yayınlayan Sayın Florian Schwarz'ı kutlamak gerekir.

İslâm coğrafyacıları tarafından sık sık zikredildiği üzere, Belh şehri, Nişâbü, Merv ve Herât ile birlikte Horâsân eyâletinin dört önemli yerleşim merkezinden birisi idi (bkz. G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, ed. F. Sezgin, I.G. vol. 85, Frankfurt 1993, s. 382). Bu çalışmada yayınlanan sikkeler, aynı zamanda araştırmacıları daha şimdiden, Horâsân'ın siyasî-idarî ve iktisadî tarihinde Belh'e nazaran çok daha mühim roller oynayan Nişâbü, Merv ve Herât şehirlerinin darphaneleriyle ilgili yayınlanacak kısımların bilgilerimizin üzerine ne gibi önemli yenilikler getirebileceği hakkında meraklı bir bekleyişe sevk etmektedir. Söz konusu darphanelere ait sikkelerin yayınlanması ile, bilhassa Büyük Selçuklu devletinin kuruluşuyla ilgili son zamanlarda ortaya çıkan ve nümizmatik verilere dayanan bilgilerin (bkz. *Belleten*, LXV/243, Ankara 2002, s. 547-570) daha da artırması çok muhtemeldir. Yine, bilhassa projenin bir halkasını oluşturan Kuzey Suriye, Doğu ve Güney-doğu Anadolu ve Azerbaycan darphanelerine ait sikkelerin de, bilhassa Ortaçağ Türkiye tarihiyle ilgili bilgilerimizi yenileyeceği, hatta bazılarını kökten değiştireceği muhakkaktır. Bu bağlamda, hem nicelik, hem de nitelik olarak Tübingen ile mukayese edilemeyecek kadar zengin koleksiyonlara sahip olan ülkemiz müzelerinin yıllardır araştırma ve incelemelere kapalı sikke koleksiyonlarının, artık ne zaman bu türde mükemmel kataloglar yayınlamaya başlayacaklarını, ya da ülkemizin büyük sanayi kuruluşlarının, milyonlarca marklık özel sikke koleksiyonunu satın alarak Tübingen Üniversitesi'ne hediye etmekle kalmayıp üniversitedeki

nüvizmatik araştırmaları da finanse eden Volkswagen örneğinde olduğu gibi, ne zaman üniversite ve bilimsel araştırmaları ciddi olarak desteklemeye başlayacaklarını da sorgulama zamanı gelmiştir.

Temennimiz, Tübingen Üniversitesi tarafından yürütölen bu kıymetli çalışmanın, Tübingen ile mukayese edilemeyecek kadar büyük sikke koleksiyonlarına sahip olan Türkiye müzeleri için, iyi bir örnek teşkil etmesi ve bu tür çalışmaların geç kalınmış da olsa, ölkemizde bir an önce başlatılması yönündedir. Yine, siyasi, iktisadi ve idari tarih çalışmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan nüvizmatik ilmi ile ilgili bilimsel araştırma merkezlerinin, ölkemizin öndegelen üniversitelerinde bir an önce tesisini ve gerekli ilgi, destek ve teşviki görmesini arzu ediyoruz. Bu tür bilimsel araştırma merkezlerinin, devlet ya da Tübingen örneğinde olduğu gibi özel kuruluşlardan temin edilebilecek çok az bir maddi destek ile, Türk tarihi araştırmalarına büyük ivme kazandıracığı muhakkaktır. Bu arada, Tübingen Üniversitesi nüvizmatik araştırmalar merkezi örnek alınarak, 1999 yılında Marmara Üniversitesi'nde bir grup akademisyen tarafından -hiçbir ödenek ve yardım talep edilmeksizin- kurulmak istenen *Ortaçağ Türk Devletleri Paraları Araştırma Merkezi*'nin, maalesef ölkemize özgü bürokratik bir süreçte, ciddiye alınmaksızın tam bir başarısızlık ile neticelendiğini de üzülererek belirtmek istiyoruz.